

KRISTEVAI UTAZÁS MŰVÉSZETFILOZÓFIA, PSZICHOANALÍZIS ÉS IRODALOM KÖZÖTT

Gyimesi Tímea

„Megváltoztatja a dolgok helyét”, „az összes előítéletünket lerombolja az utolsó szálig”. E szavakkal 1970-ben, első könyvét üdvözölve jellemzi Roland Barthes¹ az akkor már ötödik éve Párizsban élő bolgár lányt, az „Idegent”, Julia Kristevát². A képzetes és szimbolikus határokat átlépő, a szöveg és a szubjektum határait kimozdító kozmopolita-nomád utazó utolsó regényének *alter egoja*, Stéphanie Delacour³ által szó szerint beteljesíti Freudnak a tudattalanról írt mondatát: „Ahol az volt, oda kell elélnem.” A belső határok folytonos átlépésének (a kérdezni tudásnak), az utazásnak mint „belső tapasztalatnak” az igénye minden megújulás és újjászületés előfeltétele, amely nem csak az egyén számára, de a társadalom számára is elengedhetetlen az életet jelentő képalkotáshoz. A teoretikusból (szemiotika) lett gyakorló pszichoanalitikus és író közös tapasztalata ez. Ezért is ítélik oda elsőként neki a társadalomtudományok Nobel-díját, a Ludvig Holberg-díjat 2003 decemberében. Az indoklás szerint Julia Kristeva „kimozdította az akadémiai tudományok hagyományos határait” és a társadalom számára oly

¹ Roland Barthes: L'Etrangère. In: *La Quinzaine littéraire*, 1970 május 1. OC, III, 477-480.

² 1941. június 24-én született a bulgáriai Szlivenben. Az *Institut universitaire de France* és a *Paris 7-Denis Diderot* egyetem professzora, a „Nyelv, irodalmak, civilizációk – transzkulturális kutatások” doktori iskola vezetője.

³ *Meurtre à Byzance* [Gyilkosság Bizáncban], Fayard, 2004.

égető kérdésekre mint a globalizáció, az erőszak, a vallási fanatizmus a nyelvész, az irodalomtudós és pszichoanalitikus közös tapasztalata felől kísérel meg választ adni. A nyelvek és kultúrák közötti állandó migráló, tranzit-pozíció, amelyből érzékenysége, problémalátása és második nyelve, a francia is mind a mai napig táplálkozik szinte predesztinálta Kristevát erre a nyugtalan, köztes, hibridnek és „monstruózusnak” vélt szerepre, amit a hatvanas évek végétől a francia, majd a hetvenes évektől kezdve, a tengerentúli intellektuális életben betölt.

Kristeva azzal a tudással érkezik Párizsba, amit majd csak általa és Tzvetan Todorov fordításain keresztül ismer meg az alakulóban lévő, francia irodalomelmélet, irodalomkritika. Innen származhat az a furcsa érzésünk, hogy a francia strukturalizmus nagy generációja „eleve” posztstrukturalista, mivel Kristevának az orosz posztformalista Bahtyinról szóló 1966-os dolgozatát hallva Barthes azonnal ráismer saját törekvéseinek elméleti hátterére. Kristeva tehát a messziről jöttek semmit nem féltő öntudatával keres és talál rá arra a szellemi erőterre – Barthes és Lacan előadásai és szemináriumai, az avantgarde forradalmát folytató marxista-maoista *Tel Quel* folyóirat köre, Philippe Sollers, 1968 májusa –, melynek fókuszában a nyelvi jelbe (a jelentésbe) vetett hit megingásának tapasztalata áll.

Ha a változatos és még korántsem lezárt életutat áttekintjük, meglephet a megújulásnak az a fáradhatatlan képessége, amely paradox módon egységben tartja Julia Kristeva műveit. Akarva sem találhatunk nála állhatatosabb gondolkodót. Úgy hűséges a negyven évvel ezelőtti önmagához, hogy mindig egyre nagyobb hatótávolságú mezőben veti fel kérdéseit. Bolgár ösztöndíjasként, nyelvész-ként, irodalomtudósként, pszichoanalitikusként, sőt még íróként és „politikusként”⁴ is ugyanaz foglalkoztatja: az önnön korlátait is felszámolni tudó autonóm szabad ember. Szabadság utáni vágyát nem csak a kommunista diktatúrából való kimenekülés vágya táplálja,

⁴ *Lettre au Président de la République sur les citoyens en situation de handicap* [Levél a Köztársaság elnökéhez a fogyatékkal élők ügyében], Fayard, 2003.

hanem az a kettős felismerés is, amit éppen e kimozdulás katalizált: az idegenből jött ember nyelvi megfosztottságának tudata egy új én születésének előfeltétele, a sajátta lett nyelv tudniillik egy „másik” én nyelve. A két kultúra (a nyugati és a „bizánci”), a két nyelv és a két identitás egyidejűsége, illetve a közöttük felmerülő fordítás kényszere közös tapasztalata külföldinek, írónak és pszichoanalitikusnak is. Ilse Barande-dal folytatott analízisének egyik motivációja is éppen ez. Hiszen e dinamikus „köztiben” – a pszichoanalízis transzferében – talál otthonra a szabadság. Azt, hogy e szabadságnak „határélményre” van szüksége, mivel a nyelv és képzelet határ-tapasztalataihoz kötődik, s hogy csak az elveszettnek hitt, archaikus, nyelv-előtti, prepszichikus testélmény újraélése által képes identitást, azaz nyelvet és szubjektumot teremteni, már az az összetett szöveg-fogalom is sugallja, amely a francia irodalomelmélet és filozófia 1970-es évekbeli episztemé-váltását alapvetően előmozdította, de „pontosan” diagnosztizálni majd csak a pszichoanalitikus Kristeva tudja.

A szövegelmélet máig érvényes áttekintésében Roland Barthes⁵ Kristeva szöveg-meghatározására hivatkozva különíti el a lényegében husserli alapokon nyugvó, a tárgy, a tudat, valamint a transzcendentális ego tetikusában, predikációjában létrejött zárt és statikus szövegfogalmat, amely a szöveg felületén maradva két hagyományos diszciplínára, a filológiára és a hermeneutikára támaszkodva rekonstruálja a szöveg jelentését, attól a dinamikus szövegfogalomtól, amelynek teljes kidolgozását Kristeva az 1973-ban megvédett nagydoktori értekezésében⁶ végzi el. 1969-es első könyvében – *Séméiotiké. Recherches pour une sémanalyse* – e szövegelmélet poétikai lehetőségeit vizsgálva Bahtyinnak a „költői szó” dialogicitásából, valamint az Anagrammák Saussure-jének a nyelvi jel lineritását semmibe vevő olvasói gyakorlatából indul ki. Paragrammatikának nevezett kutatásai eredményeképpen – amely az 1970-es években Barthes, Genette és Riffaterre nyomán kitel-

⁵ Lásd az *Encyclopaedia Universalis* 1973-as „Texte” szócikkét, 370-374. (Barthes, OC, IV, 443-459).

⁶ *La Révolution du langage poétique*, Seuil, 1974.